

GAZSÓ FERENC

MEGÚJULÓ EGYENLŐTLENSÉGEK — TÁRSADALOM, ISKOLA, IFJÚSÁG

Budapest, 1988. Kossuth Kiadó

Gazsó Ferenc könyve válogatás a szerzőnek az elmúlt tíz évben megjelent cikkeiből, tanulmányaiból és interjúiból. Az írások egy része a társadalomkutató tollából származó tudományos elemzés, másik részük a polemizáló oktatáspolitikus vagy iránymutatást adó oktatásügyi vezető megnyilatkozása. Fontos forrás ez a kötet nemcsak az iskolarendszer szociológiája iránt érdeklődőknek, hanem azoknak is, akiket az elmúlt évtized oktatáspolitikai-története foglalkoztat.

Tíz év a társadalmi és politikai változások manapság érezhető felgyorsulása mellett rendkívül hosszú idő. A társadalomkutató vagy a politika bármely területét vesszük is, nehéz ma már olyan írást találni, melynek a gondolati frissességét érintetlenül hagyta volna ennyi idő. A hetvenes és a nyolcvanas évtized fordulóján megjelent írásokat is történeti szemmel kell már olvasnunk: bele kell helyezkednünk e nemrég volt időszak tudományos és közéleti légkörébe, ha megfelelő mércével akarjuk értékelni őket.

A kötetben olvasható tanulmányok legelső csoportja a társadalmi egyenlőtlenségek újratermelésének a problémájával foglalkozik. Találkoznia kellett ezekkel a szövegekkel mindenkinek, aki az elmúlt években Magyarországon oktatásszociológiát tanult. Javarásztt ezekből tanultuk meg, hogy mit is jelent az iskolarendszer társadalmi meghatározottsága, miért termeli újra az iskola a társadalmi egyenlőtlenségeket egy szocialista rendszerben is, s hogy milyen korlátai vannak a társadalmi mobilitás oktatáspolitikai befolyásolásának. E tanulmányok — Ferge Zsuzsa korabeli oktatásszociológiai elemzéseivel együtt — egy nemzedéket tanítottak meg arra, hogy az iskolák egy olyan rendszeren belül működnek, amely sok szállal kapcsolódik hozzá más társadalmi rendszerekhez, s hogy e kapcsolódás vizsgálata nélkül nemigen érthetjük meg azt, ami bennük történik.

Ma már bizonyos elemeket hiányolunk ezekből az elemzésekből. Miközben sokat elmondtak az iskolarendszeren belüli egyenlőtlenségek és a társadalmi osztály-, illetve rétegtagozódás közötti makroszintű kapcsolatokról, nagyon

keveset szóltak arról, milyenek az egyenlőtlenségek újratermelődésének osztálytermi szintű finommechanizmusai, és hogyan hatnak erre a különböző tantervek vagy nevelési és oktatási módszerek. Keveset olvashattunk arról is, hogyan, milyen közvetítéseken keresztül kapcsolódik az oktatási rendszer az egyéb társadalmi alrendszerekhez, így a gazdasághoz, ezen belül a munkaerőpiacához, a bérek és kvalifikációk rendszeréhez vagy a politikai és a jogrendszerhez. Igaz, ezek a kutatási irányok a világon mindenütt fáziskésésben voltak.

A hetvenes-nyolcvanas évek fordulóján megjelent oktatásszociológiai és oktatáspolitikai tanulmányok mindazonáltal két szempontból is messze kiemelkedtek a kor nevelésügyi irodalmából. Egyfelől azzal a korabeli oktatáspolitikát illető kritikai hangvételükkel, amely abban az időben még egyáltalán nem volt magától értetődő, másfelől azzal a bennük először megjelenő fogalomhasználattal és elemzési kerettel, amely sok szempontból minőségi változást hozott az oktatás problémáiról való hazai gondolkodásban. Különösen az oktatási rendszer funkcióinak és funkciózavarainak az elemzése volt revelatív erejű. Ez a fajta elemzés az iskolák problémáinak egy új, rendszerszemléletű megközelítését tette lehetővé, ami nélkülözhetetlen volt ahhoz, hogy az akkor még leginkább az ideológia vagy jobb esetben a kultúrcélok szolgáltójának tekintett oktatáspolitikát a gazdaság- és társadalompolitika határvidékén elhelyezkedő önálló politikaággá válhasson.

Az oktatáspolitikai vitákba bekapcsolódó társadalomkutató, majd később az oktatásügyi vezető szerepét felvállaló Gázsó Ferenc — ez ebből a kötetből is jól érzékelhető — legélesebb vitáit általában a munkaerő-tervezés szakértőivel vívta, akiknek azt vetette a szemére, hogy az oktatás fejlesztését a rövid távú munkaerőigényekhez igazították és ezáltal egy korszerűtlen iskolaszervezet fennmaradását segítették elő. Ez a vita mindmáig nem zárult le, s nem kizárt, hogy a jövőben még újra föllángol. E kötetben most megint előttünk a munkamegosztás különböző posztjaira felkészítő iskolarendszert elutasító társadalomkutató érvrendszere. Ez az érvrendszer is azok közé tartozik azonban, melyekkel kapcsolatban egyre több kétely merül fel bennünk. A korábbinál sokkal jobban érezzük a hatvanas évek elején elindított oktatási reform célkitűzéseinek irreális voltát csakúgy, mint az 1965-ös korrekció elkerülhetetlenségét. Tanúi lehettünk annak, milyen nem várt mellékhatásokkal járt a hatvanas évek szociáldemokrata indíttatású expanziót szorgalmazó oktatáspolitikája a nyugat-európai országokban és annak is, milyen kudarcot szenvedtek az egységesítő reformok némelyik közeli szomszédunknál.

A szelektív iskolastruktúra felszámolásáért küzdő társadalomkutatónak oktatáspolitikussá válva jóval pragmatikusabb célokkal kellett beérnie. Az utóbbi évek nagyon sok változást hoztak az oktatás területén, de e változások éppen azokat a területeket nem érintették, melyeket a társadalomkutató korábban a leginkább hangsúlyozott: érintetlen maradt az iskolarendszer szelektív jellege és nem vált kiemelt ágazattá az oktatásügy. A "Gazsó-féle oktatáspolitiká" — amely az oktatásügy területén hosszú idő óta az első valóban karakteres és személyhez köthető politika — az irányítási reform, a decentralizáció, az iskolai önállóság és a differenciálás politikáját jelenti és nem az oktatási rendszer egységesítését vagy expanzióját.

A kötetben külön csoportot alkotnak azok a cikkek és tanulmányok, melyeket Gazsó Ferenc a közoktatás ügyeiért felelős miniszterhelyettesként írt, s amelyeknek célja a nevéhez köthető iskolai önállóság politikának a magyarázása, értelmezése és elfogadtatása. Ugyancsak a miniszterhelyettes szólal meg abban a kötet végére helyezett — Baló György által készített — interjúban, melyet 1987 decemberében közölt a Mozgó Világ. Ez az interjú is mintha a kutatói értékek és a politikusi gyakorlat konfliktusáról tanúskodna. Inkább borúlátás sugárzik belőle, mintsem optimizmus: az irányítási reformról nem sok szó esik benne, annál több az el nem ért célokról, a továbbélő egyenlőtlenségekről és az oktatás háttérbe szorítottságának a fennmaradásáról.

A szelektív iskolastruktúra felszámolásának és az oktatás kiemelt ágazattá tételének mind ez idáig el nem ért céljait tehát változatlanul érvényesnek tartja az oktatáspolitikus, és nyilván annak tartja őket a társadalomkutató is. Noha ezt az oktatással foglalkozók döntő többsége hasonlóképpen gondolja, ma ezzel kapcsolatban is egyre több kétség merül fel bennünk. Vajon e célok nincsenek-e ellentmondásban más, ugyancsak fontos, és a kötetben lévő tanulmányok által is hangsúlyozott célokkal? A szelektív iskolastruktúra felszámolásának a célja vajon összeegyeztethető-e azzal a nagyon is meggyőző érveléssel, hogy a társadalmi szelekciónak még mindig az a legigazságosabb formája, amely az iskolarendszeren belül zajlik, vagy ahogy a szerző fogalmaz, vajon "az iskolai szelekció közbejöttével vagy anélkül működik-e erősebben a társadalmi előnyök és hátrányok átörökítési mechanizmusa". (36. o.)

Ehhez a kérdéshez szorosan kapcsolódik és nagyrészt ennek a megválaszolásától függ, vajon a szakképzést az iskolarendszeren kívülre kívánjuk-e tolni vagy azon belül akarjuk működtetni. Nem meglepő, ha az erre a kérdésre adott válaszok között is ellentmondás van: hol a leválasztás tűnik megfelelő megoldásnak (23. o.), hol az integrálás (36. o.).

Hasonlóképpen: nem mond-e ellent az iskolarendszer egységesítésének a célja annak a kritikai diagnózisnak, hogy a tanulók egyharmada a mai iskolában az alapkészségeket sem tudja megfelelőképpen elsajátítani? Vajon lehet-e egy időben egységesítő és differenciáló oktatáspolitikát csinálni? De ugyanígy: vajon összeegyeztethető-e a demokratizálás és differenciálás az egységesítés által megkívánt állami intézkedésekkel és az egység fenntartásához szükséges ellenőrzési mechanizmusokkal?

Végül, ha nem is sokakban, de van, akiben kétely ébred azzal kapcsolatban is, vajon milyen realitása van annak a célnak, hogy az oktatás kapjon a jelenleginél kiemeltebb politikai és költségvetési támogatást. Az oktatáspolitikusnak nyilván ma és a jövőben egyaránt ezért kell küzdenie, de vajon lehet-e ennek a realitásában a társadalomkutató is? Elképzelhető-e, hogy az egyre inkább szűkölködő és válsaggal küzdő magyar társadalom éppen az oktatásra költsön a jelenleginél jóval többet, s hogy a lepusztult infrastruktúrától és bürokratikus kontrolltól szenvedő gazdaság éppen az ifjúság iskolázottságának a növelését hiányolná? Ha viszont a politikai prioritás elnyerésének nincs esélye, akkor nem kellene-e komolyabb figyelmet szentelni az adott kereteken belül elképzelhető stratégiák kidolgozásának?

Végül a kötetben szereplő tanulmányok harmadik nagyobb csoportjáról, az ifjúságkutató Gázsó Ferenc tollából származókról kell említést tennünk. Szerzőjük figyelme itt is elsősorban a mobilitás-problémára irányul, arra, hogy a mobilitási esélyeknek a hetvenes évek óta tartó beszűkülése milyen hatást gyakorol a fiatalokra. Ezek a tanulmányok hívták fel a figyelmünket azokra a komoly politikai kihívást is jelentő feszültségekre, amelyeket a felemelkedési perspektívák beszűkülése kiváltott és ma is kivált az ifjúság körében. A jövőben ezek a feszültségek várhatóan újakkal fognak gyarapodni: egyfelől a fiatalok egyre nagyobb részének nem a feljebbkerülés, hanem az egyszerű talponmaradás, a megfelelő munkahely megtalálása fog problémát jelenteni, másfelől számíthatunk a további politikai aktivizálódásukra, a korábbi szocializációs modellek radikális elutasítására is. Mindezek különös jelentőséget adnak annak az ifjúságkutatásnak, melynek eddigi, modell értékű eredményeit e kötetből is megismerhetjük.

Halász Gábor